

**KÂTİB-ZÂDE SÂKİB MUSTAFA
HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ**

Dr. Mehmet KIRBIYIK*

Dîvan şairlerinden biri olan Kâtib-zâde Sâkib Mustafa'nın yaşadığı zaman dilimi, siyasî bakımından Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminin sonu ile gerileme döneminin başına rastlamaktadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısının başlarında doğduğunu tahmin ettiğimiz Sâkib (ö. H. 1129/ M. 1716-7); IV. Mehmed (1648-1687), II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-1695), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed (1703-1730)'in saltanatlarını görmüştür. Bunlardan IV. Mehmed (Vefâî), II. Ahmed, II. Mustafa (İkbâlî), III. Ahmed (Necfî) şairlik yönü olan padişahlardandır.

XVII. yüzyılda kendini hissettiren siyasî yönden duraklama ve sosyal hayattaki çalkantılara rağmen, edebiyat geçmişten almış olduğu hızın yardımı ile gelişmesini sürdürmüştür. Siyasî ve sosyal hayattaki söz konusu olumsuzluklar, ancak yüzyılın sonuna doğru edebiyatı da etkilemeye başlamıştır. Nâilî (ö. 1666) ve Neşâtî (ö. 1674)'den sonra, XVIII. yüzyıldaki Lâle Devri'ne kadar büyük şair yetişmemiştir.¹ Sâkib'in yaşadığı zamanı içine alan bu devre için, Nâbî (d. 1642?-ö. 1712)'nin şiirdeki hakimiyeti söz konusudur. Nâbî'yi usta olarak gören Sâbit (ö. 1712), Dürrî (ö. 1722), Kâmî (ö. 1724), Selim (ö. 1726), İzzet Ali Paşa (ö. 1735), Seyyid Vehbî (ö. 1736) gibi şairler onun etkisinde şiir yazmışlardır. XVII. yüzyılın sonunda Nâbî ve Sâbit ile beraber edebiyatta yerli unsurlara yer verme anlayışı, XVIII. yüzyılda daha da hızlanmıştır. XVIII. yüzyılda nazirecilik oldukça ilerlemiş ve kasidede Nefî (ö. 1635), gazelde de Nâbî tanzir edilmiştir.²

Sâkib'in yaşadığı dönemin en önemli özelliklerinden biri de Sebki-Hindî etkisinin görülmesidir. Belli başlı temsilcileri arasında Nâilî (ö. 1666), Neşâtî (ö. 1674), İsmetî (ö.1665), Şehrî (ö. 1660) ve Fehîm (ö. 1648)'in yer aldığı bu akım, XVIII. yüzyılda yaşamış şairleri de kimi özellikleri ile etkilemiştir.

Şairin yaşadığı dönemden kısaca bahsettikten sonra, onun hayatı, eserleri ve edebî kişiliğini ele alabiliriz.

* Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Mustafa İsen- Cemâl Kurnaz, "XVII. Yüzyıl Dîvan Edebiyatı", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.III, Ankara 1992, s. 162.

² Haluk İpekten- Mustafa İsen-Turgut Karabey-Metin Akkuş, "XVIII. Yüzyıl Dîvan Nazmı", *Büyük Türk Klâsikleri*, C. VI, İstanbul 1987, s.195-197.

1. HAYATI

Sâkıb'ın Asıl adının Mustafa olduğu kaynaklarda “nâmi Muştafâdur”³, “nâm-ı vâlâları Muştafâdur”⁴ “ismi Muştafa”⁵ şeklinde açıkça belirtilir. Bazen isminden sonra “çelebi”⁶ kelimesi zikredilmektedir ki bunun kibar, okuyup yazmış zat anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.⁷ “Sâkıb” mahlasını⁸ taşıyan şaire bu mahlasın kim tarafından ve ne münasebetle verildiği, onun bu mahlası ne zamandan beri kullanmaya başladığı hakkında bir kayda rastlanmamıştır. Kendisi ile aynı mahlasa ve isme sahip olan Sâkıb Mustafa Dede (d. H.1062 /M.1652? ö. H. 1148/ M. 1735) ile birçok yerde karıştırılmıştır.⁹

³ Safâyi, *Tezkire-i Safâyi*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 3215, s. 61.

⁴ Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 206, v. 135^a

⁵ Mehmed Tefrik, *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1290, s. 85.

⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ (Şakayıku'n-Numaniye ve Zeyilleri)*, (Neşreden: Abdülkadir Özcan), C. II, İstanbul 1989, s. 462; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî Yâhûd Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniye*, C. II, İstanbul 1311, s. 62.

⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993, s.343.

⁸ Sâkıb mahlasını kullandığı tespit edilebilen diğer şairler şunlardır:

1. Sâkıb Mustafa Dede (d. H. 1062 /M.1652? ö. H. 1148/ M. 1735); Kütahya Mevlevî-hanesi şeyhi olup İzmirlidir.

2. Enderûnî Mustafa Sâkıb Efendi (ö. H. 1258/M. 1842); Ankaralıdır. Küçük Hafız diye bilinmektedir. Sarayda Seferli koğuşu sarıncı yamağı vazifesinde bulunmuştur.

3. Hakîm Sâkıb Seyyid Mehmed Efendi (d. H. 1149/M. 1736-ö. H. 1269/M. 1852); Saray tabiplerinden bir müderristir. Ahıskalı olup yüz yirmi yaşında vefat etmiştir.

4. Süleyman Sâkıb Efendi (ö. H. 1275/ M. 1858); Karahisarlı olup, İhtisab nezareti kâtipliği görevinde bulunmuştur. [bk. Mehmed Süreyyâ, a.g.e., C. II, İstanbul 1311, s. 62-63; Nail Tuman, *Tuhfe-i Nailî*, İstanbul Üni. Şarkiyat Enst. Ktp. (Numarasız) s.541-545.]

5. Ali Emîrî tezkiresinde Diyarbakırlı Hâmid (d. H. 1185/M. 1771 ö. H. 1145/M. 1829)'e nazire olarak yazılmış,

Nâ-münâsibdür lebûn yâkûta nisbet eylemek

Seng-i zî-kıymet leb-i la'lûn gibi güyâ mıdır

şeklindeki beytin şairinin “Sâkıb-ı Ruhâvî” olduğunu belirtmiştir. Buna istinaden Sâkıb mahlaslı Urfalı bir şairin de olabileceği söylenebilir. (bk. Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, C. I, Dersaadet 1328, s.183-185.)

6. Sâkıb (ö. H. 1182/ M. 1768): Asıl adı Osman olup Pîrî-zâde diye tanınmıştır. Şeyhülislam olmuştur. (bk. Haluk İpekten- Mustafa İsen- Recep Toparlı- Naci Okçu-Turgut Karabey, *Tezkirelere Göre Dîvan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 419.)

⁹ Süleymaniye Ktp. Nâfiz Paşa Böl. 870 numarada bulunan Sâkıb Mustafa Dede'ye ait Dîvan nüshası Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa üzerine kaydedilmiştir. [bk. *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvanlar Kataloğu*, İstanbul 1943 C. III, s. 627.; Ahmet Arı, *Sâkıb Mustafa Dede Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 1995, C.I, s. 7, 42]. Kâtib-

Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa'nın bir gazelinde bulunan

İzhâr-ı dâğı çeşmine şâyeste eyledük
 Ol tâze verdi plş-keş-i haste eyledük
 Gül-çîn-i gülsitân-ı cemâli olup anuñ
 Târ-ı nigâhı rişte-i gül-deste eyledük
 Bir seng-dil cevânũ olup 'aşkı ile mest
 Mîna-yı tevbe-i meyi işkeste eyledük
 ...
 Mânend-i kavs fikr ile pür-plç ü tâb olup
 ŞĀKĪB hayâl-i mışra '-ı ber-ceste eyledük

(G.378)¹⁰

şeklindeki beyitler, bir eserde -bazı farklılıklarla yazılarak- Sâkıb Mustafa Dede'nin zannedilmiştir.¹¹

Doğum tarihine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Hocası Rüşdî (ö. M.1699)'nin doğum tarihi olan H. 1047/ M. 1637 dikkate alındığında¹², XVII. asrın ikinci yarısının başlarında doğmuş olabileceği söylenebilir.

İstanbul'da doğduğu hususunda kaynaklar; "Nahle-i vücûdî hâk-i İstanbul'dan neşv ü nemâ bulmuşdur"¹³, "Zât-ı bî-hemtâları şehri dil-ârâ-yı Kostantiniyye-i 'uzmâdan zâhir olmuşdur"¹⁴, "Şehridür"¹⁵, "İstanbul"¹⁶,

zade Sâkıb Mustafa Dîvânı'nın Millet Ktp. Ali Emîrî-Manzum Böl. 78 numarada kayıtlı nüshasının başına düşülen bir kayıta bu eser, Sâkıb Mustafa Dede'ye ait olarak gösterilmiştir.

¹⁰ Bu yazıda Kâtib-zade Sâkıb Mustafa'ya ait olarak iktibas ve işaret edilmiş şiirler, "Mehmet Kırbıyık, *Kâtib-zade Sâkıb Mustafa Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi) Konya 1999, C.I, II." künyeli çalışmamızdan alınmıştır. Şiirler için şu kısaltmalar kullanılmıştır: Dîbâce: "D.", Gazel: "G.", Kaside: "K.", Kıt'a: "Kt.", Müfred: "Mfr.", Musammat: "Msm.", Mesnevî: "Msn.

¹¹ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsar li-Zeyli Zübdet'l-Eş'âr*, Ankara 1985, s. 68.

¹² Hasibe Kayhan, *Rüşdî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni* (Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1991, s. 6.

¹³ Safâî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁴ Sâlim, *a.g.e.*, v. 135^a.

¹⁵ Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 549.

¹⁶ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *a.g.e.*, s. 68; Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Böl., Nu: 628, s.163; Nail Tuman, *a.g.e.*, s.541; Şeyhî Mehmed, *a.g.e.*, s. 462.

“İstanbul’dan”¹⁷ “İslambol’da vilâdet...”¹⁸, “Mevlidi İstanbul’dur”¹⁹, “İstanbulludur”²⁰ şeklindeki ifadelerle ittifak etmektedirler.

Ailesi hakkında da bilgiler son derece sınırlıdır. Beş yaşında iken anne ve babasının hayatta olduğu anlaşılmaktadır (D./47, 54.). Kaynaklar Sâkıb’ın babasının da kendisi gibi reisülküttâb kaleminde kâtiplik vazifesinde bulunduğuna işaret etmektedir.²¹ Babasının vazifesinden dolayı, Sâkıb’ın “Kâtib-zâde” diye anılması söz konusu olmuştur.

Şairin evli olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Evlilik müessesesi hakkındaki,

Halkuñ kadın ham eyler imiş keşret-i ‘iyâl
Çadd-i kemân dü-hâneliginden dü-tâ imiş

G.308/6

sözleri, birden çok evlilikten ve kalabalık bir aileyi geçindirmek zorunda bulunmaktan şikayet ettiğine işaret olarak kabul edilebilir. Ancak yukarıdaki beyit, söz konusu şikayete bizzat ilgisinin bulunup bulunmadığını, kesin olarak anlamaya imkân vermemektedir.

Sâkıb beş yaşında iken Hz. Peygamber’i rüyasında gördüğünü, rüyasının şair münşî ve zeki olacağı şeklinde yorumlandığını,

Penc sâle irince sinn-i faķır
Oldı feyz-i Hüdâ rehîn-i zamîr
Bir gice vâkı’amda faħr-i enâm
Künc-i mihrâbı eylemişdi maķâm
Bâ-niyâz-ı tazarru’ u iķbâl
Eyledüm ħâk-i pâyine rû-mâl
Luţf ile ol şehen-şeh-i dü cihân
İtdi bu ‘abd-i efķara iĥsân
İki üç pâfta mişâl-i kemer
Dürr ü gevher ile muraşşa’ zer

¹⁷ Safvet, *Nuhbetü'l-Âsâr Min-Ferâ’idi'l-Eş’âr*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 6189, v. 18^a

¹⁸ Tefvik, *Mecmûatü't-Terâcim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 192, v. 74^a

¹⁹ Mehmed Tefvik, *a.g.e.*, s. 85.

²⁰ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, C. II, s. 62.

²¹ Safâyî, *a.g.e.*, s. 61; Sâlim, *a.g.e.*, v. 135^a; Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 549; Safvet, *a.g.e.*, v. 18^a; Mehmed Tefvik, *a.g.e.*, s. 85; Nail Tuman, *a.g.e.*, s. 541.

Daği bî-rişte bir nice incü
 Eyledüm dest-mâlümi memlü
 Çünkü şubh oldı mihr-i 'âlem-gîr
 Çeşm-i dünyâyı eyledi tenvir
 Peder ü mādere bu 'abd-i fakîr
 Gördüğüm h'âbı eyledüm takrîr
 Eyleyüp bir mu'abbiri ihzâr
 İtdiler naql-i h'âb-ı gevher-bâr
 Didi ol dem mu'abbir-i dānā
 Eylemiş çok 'atā bu tıfla Hudā
 Ki mu'ammer olunca bu kūdek
 Ola münşî vü şā'ir ü zîrek

D./47-57

beyitlerinde ifade ettikten sonra, bu rüyanın gerçekleştiğini de şu şekilde anlatır:

Çıkdı āşār-ı h'âb-ı hoş-ta 'bîr
 Sinn-i endekde oldum 'âlem-gîr
 Hamdü li'llāh ki oldı baña naşîb
 Eşer-i nazm eyledüm tertîb
 Hamdü li'llāh ki itdi Hâzret-i Hâk
 Şu'arā silkine beni mülhâk

D./58-60

Dîvân-ı hümayun kalemlerinden olan rîus kaleminden yetişmiştir.²² Şiirde üstadı devrinin müderris şairlerinden Rüşdî Efendi (ö. M.1699)'dir.²³ Şairliği yanında hattat da olan Sâkıb, Hâce-zâde Mehmed Efendi'den de hüsn-i hat dersi almıştır.²⁴

Yukarıda zikredilen reistülküttâb kalemi katipliği vazifesinden başka, yazısı ve inşâsı güzel olduğundan vezirlerin dîvan kâtipliğinde görevlendirilmiştir.²⁵

²² Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 549; Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, C. II, s. 62.

²³ Safâî, *a.g.e.*, s. 61; Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 85.

²⁴ Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 501.

²⁵ Safâî, *a.g.e.*, s. 61; Sâlim, *a.g.e.*, v. 135⁴

Bir ara Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın dîvan kâtibliğinde bulunduğunu, "Bu fakîr-i pür-takşîr maḥmiye-i İstanbul'da mecâlis-i aḥbâb-ı ḥâlîşü'l-cenân ve maḥâfil-i yârân-ı muşâdaḳat-nişânda teşyîd-i erkân-ı ilf ü şoḥbet ve tertîb-i esbâb-ı üns ü mu'aşeret ve taḥşîl-i mevâdd-ı ḥubûr-ı meserret itmek üzere iken nâgehân ḥâ'iz-i şeref-i ḥidmeti ve fâ'iz-i enzâr-ı mekrûmeti olduğum sa'âdetlü El-Hâc Muştafâ Paşa ḥazretlerine eyâlet-i Mar'aş beglerbegiligi 'inâyet-i 'aliyye-i ḥüsrevâniden i'tâ buyurılmağla ... raḥt-ı ḥuzûri ber-çlde ve ḥatt-ı 'azîmeti şafâḫât-ı cevâdd-ı Mar'aş'a keşîde idüp..."²⁶ şeklinde ifade etmektedir. Maraş'ta bulunduğu sırada, bu civardaki Dulkadirli Türkmenlerine bağlı Tâcirli ve diğer aşiretlerin hareketleri ve onların tedibi ile ilgili yaşadığı hadiseleri de *Kenzül'l-Vakâyi'* adlı eserinde hikâye etmiştir. Bu eserin H. 1118/ M. 1606-7 senesinde meydana gelen vak'alara daha çok yer verdiği dikkate alındığında, Sâkıb'ın söz konusu tarihe yakın zamanlarda da Maraş'ta bulunduğu söylenebilir.

Sâkıb Dîvânı'nın bir nüshası (İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y., Nu: 707)nın sonunda, "Şâkıb-ı merḳûm Eflâk ve Boğdân'da daḫi dîvân efendîsi olmuştur. Pesendide ḥidemâtdan olmadığından Sâlim Efendî tezkirede tahrîre iltifât buyurmadılar. 'Oşmân-zâde der-ḥaḳḳ-ı ũ:

Senüñ aḥvâlini Sâkıb gelenlerden su'âl itdüm
Didiler suḥre-i²⁷ bezm-i kırâl-ı mülk-i İsvac'dür

Hezl-güne bir ḳaşîdedür" şeklinde kayıt düştülmüştür. Bu kayda bakarak Sâkıb'ın Eflak ve Boğdan'da da dîvan kâtibliğinde bulunduğunu ve onun hizmetinden bazılarının memnun olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu kayıttaki Sâkıb için söylenen "Sâlim Efendî tezkirede tahrîre iltifât buyurmadılar" sözünün yanlışlığını da belirtmek gerekir. Zira Sâlim tezkiresinin bizim görebildiğimiz yazma ve matbu nüshalarında Sâkıb'a yer verilmiştir.²⁸

Osman-zâde Tâib'in Sâkıb hakkında yazdığı belirtilen yukarıdaki beyti de ihtiva eden on dört beyitlik bir kıt'ayı Ağâh Sırrı Levend, "Osman-zâde Tâib'in, İsvaç Kralı Demirbaş Şarl'ın ilticası sırasında vazife ile kiralın başında bulunmuş olan Sâkıb hakkında yazdığı bir hecviye"²⁹ sözleriyle vermektedir. Söz konusu vazife sırasında Sâkıb'ın, irtidatla suçlandığı ve yeniden iman etmezse katledilmesinin gerektiği bu kıt'ada belirtilir:

²⁶ Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, *Kenzü'l-Vakâyi'*, Millet Ktp. Ali Emîri- Tarih Böl., Nu: 490. v. 2^a.

²⁷ Bu kelime metindeki "süfre-i" kelimesinin altına -kanatimizce tashih için- yazılmıştır.

²⁸ Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 206, v. 135^a; Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 1637, v. 73^a; Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 2407, v. 71^a; Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 6202, v. 74^a; Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, Dersââdet 1315, s. 196.

²⁹ Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlâr ve Mefhumlar*, İstanbul 1984, s. 515, 516.

Emârât-ı müselmânîden anda nesne yok ancak
Elinde bir muzahref nesne var nâmı kebikeccdir

...

Düşer mi şânına ümmîd-i devletle frenk olmak
Behey kâfir vücûdun gibi kârın cümle mu'veccdir

...

Eger tecdid-i îmân eyleyüp insâfa gelmezse
Anı katleylemek mânend-i ecr-i rûze vü hacdır

Agâh Sırrı Levend,³⁰ Sâkîb'in Osman-zâde Tâib'e cevaben yazdığı on beş beyitlik kıt'aya da yer verir. Bu manzumeden şu beyitleri örnek olarak gösterebiliriz:

Senin Osman Efendizâde bu orduya gelmekten
Murâdın sohbet-i bezm-i kiral-ı mülk-i İsvec'dir

Kıralın var ise gûş eyledin isrâf ü tebzîrin
İnanma ana ol kâfir fakırda senden ahveccdir

Sakın bel bağlama ihsânına îmân züğürdüdüdür
Büyük lutfu sana zünnârdır gelsen ya bir meccdir

Sâkîb'in cevap olarak yazdığı kıt'asındaki,

Başında âftâbe deyü isnâd itdüğün mahzâ
Mürîd-i şeyh-i Aydın Dede'dir şimdi müteveccdir

beytinde geçen Sâkîb'in "Mürîd-i şeyh-i Aydın Dede'dir" sözleri, şairin Mevlevîlik veya herhangi bir tarikatte mürid olduğuna işaret kabul edilebilir. Tezkirelerde Mevlevî şairler arasında zikredilmeyen şairin, Dîvân'ında Mevlevîliğe yakınlık duyduğu görülmektedir.³¹

Sâkîb Dîvânı'nda, farklı bir konuya dair müdafaa-nâme mahiyetini haiz 26 beyitlik bir mesnevî vardır ki bu manzumeden şairin kendi ağzından hayatı ile ilgili bazı hususlar tespit edilebilir:

Sâkîb'in haksızca kazanç elde edip harcadığı konusunda, bir paşa tarafından şikayet edildiği görülmektedir:

³⁰ Agâh Sırrı Levend, a.g.e., s.155.

³¹ Sâkîb Dîvânı'nda Mevlânâ için bir müzeyyel gazel (G.68) bulunmaktadır. Mevlevî şeyhi Ahmed Dede'nin ölümüne tarih (Kt.1) düşürülmüştür. Dîvân'daki "âsitân-ı Mevlevî" ve "külâh-ı Mevlevî" redifli gazelerde (G.596, G.597) şairin Mevlevîlikle ilgili sitayişkâr ifadeleri bulunmaktadır.

Ya'nı itmiş fakîrden şekvâ
Hâk-i pâk-i şerîfüne paşa

M. 2/3

Ki ola fakr ile güzārān hâl
Nice mümkün izâ'at-i emvâl

M. 2/6

Bezî içün muhtezi-i şervet ola
Bu nice ehl-i fakre töhmet ola

M. 2/7

Aşağıdaki 9. beyitte zikredilen “Der-i paşa” sözü ile sadrazamların resmi makamlarına verilen ad olan Paşa Kapısı³² kastedildiği kabul edilebilir ki bu hususa istinaden Sâkıb'ın zikredilen makamda da görev yaptığını söylemek mümkündür. Ayrıca beyitler, Sâkıb'ın zengin olmadığına da delalet etmektedir:

Varlık ile olursa ger tebzîr
İkisin daîhi bilmezem bu fakîr

Ki baña kalmadı pederden māl
Der-i paşada iktisâb muhâl

Bâ-huşûş ola hazret-i paşa
Mübtelâ-yı düyün-ı fakr u 'anâ

M. 2/8-10

Sâkıb'a yönelik yukarıda zikredilen birtakım suçlamalara rağmen, şairin herhangi bir şekilde cezalandırıldığına dair bir işarete rastlayamıyoruz. Buna dayanarak, bu suçlamaların kendisini çekemeyenlerce ortaya atılmış iftira olduğu kanaatine varmak mümkündür.

Sâkıb vezirlerden birinin dîvan kâtipliğini yapmakta iken İstanbul'da vefat etmiştir. Vefat tarihi konusunda kaynaklarda bir yıllık bir ihtilaf söz konusudur. Safâyî Tezkiresi³³, Sâlim Tezkiresi³⁴, Tuhe-i Hattâtın³⁵, Mecelletü'n-Nisâb³⁶, Nuhbetü'l-Âsâr Min-Ferâ'idü'l-Eş'âr³⁷, Mecmûatü't-Terâcim³⁸ ve Kâfile-i

³² Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 277.

³³ Safâyî, *a.g.e.*, s. 61.

³⁴ Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, İstanbul Üniversite Ktp. T.Y., Nu: 206, v. 135^a

³⁵ Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, s. 501.

³⁶ Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Böl., Nu: 628.

³⁷ Safvet, *a.g.e.*, v. 18^a.

³⁸ Tefvik, *a.g.e.*, v. 74^a.

Şuarâ'da³⁹ H. 1129/ M. 1716-7 tarihi verilirken; Vakâyi'ü'l-Fuzalâ⁴⁰ ve Sicill-i Osmânî'de⁴¹ H. 1130/ M. 1717-8 yazılmıştır. Bazı kaynaklarda şairin vefatı "vuşlat-ı Şâkîb" terkihi ile de gösterilmiştir ki bu da ebced hesabıyla H. 1129/ M. 1716-7 tarihini verir.⁴²

Sâkîb'in ölüm tarihi ile ilgili olarak verilen H. 1129/ M. 1716-7 ve H. 1130/ M. 1717-8 tarihlerinden H. 1129/ M. 1716-7 tarihini kabul etmenin doğru olacağı kanatındeyiz. Bunun sebeplerini de şöyle izah edebiliriz:

1. Sâkîb en son H. 1127/ M. 1715 senesine ait tarih manzumeleri (Kt.14, 15, 16) kaleme almıştır ki bu kabul edilmesi teklif edilen H. 1129/ M. 1716-7 tarihine daha yakındır.

2. Şairin ölüm tarihini H. 1129/ M. 1716-7 olarak veren çağdaşları Safâyî (ö. H. 1138/M. 1725) ve Sâlim (d. H. 1099/M. 1687- ö. H. 1156/M. 1743) tezkirelerini onun ölüm tarihine yakın zamanda tamamlamışlardır (Safâyî, H. 1132/M. 1720'de; Sâlim, H. 1134/M. 1722'de).

3. Sâlim tezkiresini hazırlarken Sâkîb'in ölüm tarihini H. 1130/ M. 1717-8 olarak veren Şeyhî (ö. H. 1145/M. 1732)'nin "Vakâyi'ü'l-Fuzalâ" adlı eserinden çok istifade ettiğini, söz konusu eser sayesinde birtakım şüphelerini giderdiğini söylemektedir.⁴³ Buna rağmen, Sâlim'in Sâkîb'in ölüm tarihi hususunda Şeyhî'den farklı tarih yazmasını, onun bilgisinden emin olduğuna işaret olarak düşünebiliriz.

2. ESERLERİ

2.1. DÎVAN

Dîvânının tertibi konusunda,

Hamdü li'llâh ki oldı baña naşîb

Eser-i nazm eyledüm tertîb

Hamdü li'llâh ki itdi Hazret-i Hâk

Şu'arâ silkine beni mülhâk

D.59, 60

Zîkr-i hayra bâ'îş olmağdur hemân ŞÂKİB murâd

Gevher-i âşârı nazm-ı silk-i dîvândan ğarâz

G.317/5

³⁹ Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁰ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, s. 462.

⁴¹ Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, C. II, s. 62.

⁴² Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928, s. 549; Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Böl., Nu: 628; Mehmed Tevfik, *a.g.e.*, s. 85.

⁴³ Sâlim, *Tezkire-i Sâlim*, Dersâadet 1315, s. 400.

sözlerini sarfeden Sâkub; onun tertip tarihine dair bilgi vermemektedir.

Sâkub Dîvânı şekil özellikleri (nazım şekilleri, vezin, kafiye ve redif) bakımından, özetle ele alınabilir.

NAZIM ŞEKİLLERİ

Sâkub Dîvânı'nda, kaside, kıt'a, mesnevî, musammat (murabba, tahmîs, tesmîn, tercî-i bend), gazel, rubâî, matla ve müfred örnekleri bulunmaktadır. Bunlar hakkındaki şu tespitlere yer verilebilir.

Kasîdeler

Dîvân'da 1'i münâcât (K.1), 1'i na't (K.2), 9'u da (K.3-11) medhiye olmak üzere 11 kasîde bulunmaktadır. Kasîdeler 18-48 beyit arasında olup, hacimli sayılmazlar.

Dîvânda sırasıyla; 47 (K.3), 37 (K.4), 48 (K.5), 45 (K.6), 24 (K.7), 37 (K.8), 18 (K.9), 34 (K.10), 34 (K.11) beyitlik olan medhiyeler, 3'ü hariç (K.5, K.6 ve K.9) redifsiz olarak yazılmıştır. Medhiyeler sırası ile olmak üzere; Baltacı Mehmed Paşa (K.3), Râmî Efendi (K.4), Hasan Paşa (K.5), Abdî Paşa (K.6), Halil Paşa (K.7), İrfan Bey ? (K.8), Devlet Giray (K.9), Ali Paşa (K.10) ve Hüseyn Ağa (K.11) için yazılmıştır.

Kıt'alar

Sâkub Dîvânı'nda 17 kıt'a bulunmakta olup, bunların ilk 16'sı tarih manzumesi olarak kaleme alınmıştır. Tarih manzumelerinin 6'ncısı (Kt.6) rubâîye has olan Ahreb kalıpları ile yazılmıştır. 3. tarih (Kt.3) ilk bēyti kâfiyeli olması sebebiyle, nazım şekli olan "nazm" hususiyetini haizdir. Kıt'alara beyitlerinin sayısı açısından bakıldığında, onların hem kısa hem de uzun olanları vardır. Sırası ile olmak üzere tarihler; 3, 15, 22, 4, 4, 4, 8, 9, 6, 10, 19, 10, 17, 10, 23, 29 beyitlidir.

Sâkub Dîvânı'ndaki tarih kıt'aları konu bakımından; vefat (1 ve 10. kıt'a), fetih (15 ve 16. kıt'a) inşai unsurların yapımı (2, 3, 4, 5, 6 ve 7. kıt'a) ve tamiri (8, 9, 11, 12, 13 ve 14. kıt'a) ile ilgilidir.

Tarih kıt'aları dışında Dîvân'da bir kıt'a mevcuttur ki dîbâce mahiyetindedir. Dört beyitlik kıt'ada şair, son beyitte mahlasını da söylemiştir (Kt.17).

Mesnevîler

Dîvan'da mesnevî nazım şekli ile yazılmış 3 manzume vardır. Bunlar aruzun kısa kalıpları olan Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün (dîbâce, 1., 2. mesnevî) ile yazılmışlardır.

Sâkıb Dîvânı'nda mesnevî nazım şekli ile yazılmış olan 67 beyitlik bir dîbâce vardır. Dîbâceler üzerine yapılan bir araştırmada⁴⁴ belirtildiği üzere, Sâkıb da Dîvân'ının dîbâcesinde şiire nasıl başladığını,

Çıkdı âşâr-ı h'âb-ı hoş-ta'bir
Sinn-i endekde oldum 'âlem-gîr
Ĥamdü li'llâh ki oldı baña naş'ib
Eşer-i nazm eyledüm tertîb
Ĥamdü li'llâh ki itdi Ĥazret-i Ĥak
Şu'arâ silkine beni mülĥak

D./58-60

ve şairler hakkındaki kanaatlerini,

Şu'arâdur 'anâdil-i insân
Revnaĥ-efzâ-yı gülsitân-ı beyân
Şu'arâ bihterîn-i âdemdür
Na't-perdâz-ı faĥr-i 'âlemdür
Şu'arâdur ĥaĥîb-i nâdire-dân
Ĥuĥbe-pîrâ-yı cümle-i şâhân

D.61-63

beyitlerinde dikkatlere sunmuştur.

1. mesnevî 142 beyit olup, Dîvan'daki mesnevî nazım şekli ile kaleme alınan manzumelerin en uzunudur. Bu mesnevîde kanaatkâr olmayan yaşlı bir zatın başına gelenler hikâye edilir.

2. mesnevî, şairin kendisine isnat edilen bir suçtan dolayı müdafaa-nâme mahiyetinde yazdığı 26 beyitlik bir manzumedir.

Musammatlar

En az 3 mısralık bendlerin birleşmesinden oluşan nazım şekillerine umumî olarak musammat adı verilmektedir. Sâkıb Dîvânı'nda musammatlar içerisinde 2 murabba, 1 tahmîs, 1 tesmîn, 1 de tercî'-i bend bulunmaktadır.

⁴⁴ Tahir Üzgör, *Türkçe Dîvan Dîbâceleri*, Ankara 1990, s.26-33.

Dîvân'da 2 murabba bulunmaktadır. Birisi tevhîd (Msm.1) olup aBaB cccB dddB eeeB fffB "şarkıya özgü sayılan kâfiye düzeni"⁴⁵ ile yazılmıştır. Yapılan bir çalışmada, 405 şarkının 27'si (%6,66) bu şekilde yazılmış olarak tespit edilmiştir.⁴⁶

Murabbalardan diğeri na't (Msm. 2) olup aruz'un az kullanılan Mef'ûlü Fâ'ilâtün (Müstef'ilün Fe'ülün) kalıbı ile yazılmıştır. Aruz vezni ile ilgili bir araştırmaya göre, bu kalıba Vâsif (ölm. 1824) ve Fatin'in (ölm. 1866) birer tarih kıt'ası dışında rastlanmamıştır.⁴⁷ Bu murabba da aAaA bbbA cccA dddA eeeA fffA kâfiye düzenine sahiptir. Yukarıda bahsedilen çalışmada belirtildiği üzere, şarkılarda görülen bu tip kâfiyeye, 405 şarkıdan 91'inde (%22,46) rastlanmıştır.⁴⁸

Dîvân'daki tek tahmîs vardır ki Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bir gazeli için yazılmıştır. Beş bendden oluşmakta ve aaa(aa) bbb(ba) ccc(ca) ddd(da) eee(ea) kâfiye düzenindedir.

Sâkıb Dîvân'ndaki yegâne tesmîn, XVI. yüzyılın ümmî Dîvân şairlerinden Enverî'nin bestelenmiş bir şiirinin⁴⁹

N'ideyüm şahñ-ı çemen seyrini cânānum yok
Bir yanumca şalınur serv-i hürāmānum yok

matlai için yazılmıştır. Bu tesmîn 8'er mısralık 5 bendden oluşmakta ve aaaaa(AA) bbbbbb(AA) cccccc(AA) dddddd(AA) eeeee(AA) şeklinde de kâfiyelenmiştir.

Tercî-i bend de Dîvân'da bir adettir. Hepsi de 18 mısralık olan 5 bendden teşkil eden tercî-i bendde, çok kullanılan aa xa xa ... VV bb xb xb ...VV cc xc xc ... VV dd xd xd ... VV ee xe xe ... VV kâfiye şekli tercih edilmiştir. Bu tercî-i bend, kalem hakkında yazılmıştır.

Gazeller

Dîvân'da 609 gazel vardır. Teâmüllere uyularak kâfiye bakımından her harfte gazel yazılmıştır.

XVII. yüzyıldan itibaren dilin olgunlaşması ve sunduğu imkânların artması, fazla sözden kaçınmak arzusunu ortaya çıkarmış; buna bağlı olarak Sâkıb da gazellerini çoğunlukla 5 beyitli yazmıştır. Dîvânı'nda "gazel-i mutavvel" kaleme almayan Sâkıb, tek rakamlı olan 5, 7 ve 9 beyitlik gazellere -birçok şairde görüldüğü

⁴⁵ Halil Erdoğan Cengiz, "Dîvân Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Dîvân Şiiri)*, Sayı: 415-416-417, Ankara 1986 s. 301.

⁴⁶ Halil Erdoğan Cengiz, *a.g.e.*, s. 324.

⁴⁷ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 1997, s. 244.

⁴⁸ Halil Erdoğan Cengiz, *a.g.e.*, s. 323.

⁴⁹ Cemal Kurnaz, Cemal Kurnaz, "Ümmî Dîvân Şairleri", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi (Âmil Çelebioğlu Armağanı)*, Sayı: 7, İstanbul 1993, s. 376-378.

gibi- daha çok rağbet etmiştir. Dîvân'daki gazellerin beyit sayısının döktümü şöyle verilebilir:

1'i 4 beyit (289. gazel nakıs olup mahlas beyti bulunmamaktadır.), 438'i 5 beyit, 41'i 6 beyit, 98'i 7 beyit, 11'i 8 beyit, 14'ü 9 beyit, 3'ü 10 beyit, 3'ü 11 beyit.

Sâkıb Dîvânı'nda, 3 gazel-i müzeyyel vardır (G.69, G.397, G.589). 4 gazelde de redd-i matla yapılmıştır (G.158, G.394, G.526, G.572).

Rubâîler

Dîvân'da 9 rubâî bulunmaktadır. 7'si dinî muhtevâlî olan rubâîlerin 1'ncisi tevhdî; 2, 3, 4 ve 5'incisi münâcât; 6'ıncısı na't ve 7'ncisi de Hz. Ali'nin medhi mahiyetindedir. 8. rubâî sevgili, 9. rubâî de şarap hakkındadır. Rubâîlerin hepsi aruzun Ahreb kalıbındadır. 1 ve 2. rubâî bütün mısraları kâfiyeli olması hasebiyle, "rubâî-i musarra" veya "terâne" adını alacak şekildedir. Rubâîlerin diğerleri de aaxa kâfiyesi düzenindedir.

Matla' ve Müfredler

Dîvân'daki matla ve müfredler muammâ olarak kaleme alınmıştır. Cemşîd, Mehmed, İsmâîl; Mîrzâ, Hasan isimlerine düzenlenen bu muammâlar; eski bir belâğat kitabında belirtilen "...muammâda letâfet ve zarâfet oldur ki hem ma'nâ-yı beyt ve hem ma'nâ-yı muammâ ola..."⁵⁰ ilkesine muvafık düşecek şekildedir.

VEZİN

Sâkıb Dîvânı'nda bulunan manzumeler tamamen aruz vezni ile kaleme alınmıştır. Sâkıb'ın tespit edilen diğer eseri Kenzû'l-Vakâyi' de dikkate alındığında, onun bütün şiirlerini aruz ile yazdığı görülür. Sâkıb Dîvânı'nda kullanılan vezinler ve bunların kaç manzumede kullanıldığına dair tablo şöyledir:

1. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün: 63
2. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün: 4
3. Mef'ülü Mefâ'ilün Mef'ülü Mefâ'ilün: 1
4. Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün: 95
5. Mef'ülü Mefâ'ilün Fe'ülün: 4
6. Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün: 1

⁵⁰ Şeyh Ahmed el-Bardahî el-Amidî, *Kitâbu Câmi'i'l-Envâ'i'l-Edebi'l-Fârisî*, İzzet Koyunoğlu Müz. Ktp., Nu: 13622, v. 134^b

7. Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün: 1
8. Müfte'ilün Mefâ'ilün Müfte'ilün Mefâ'ilün: 1
9. Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün: 120
10. Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün: 2
11. Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün: 91
12. Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün: 3
13. Müfte'ilün Fâ'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün: 2
14. Mef'ülü Fâ'ilâtün Mef'ülü Fâ'ilâtün
(Müstef'ilün Fe'ülün Müstef'ilün Fe'ülün): 3
15. Mef'ülü Fâ'ilâtün (Müstef'ilün Fe'ülün): 1
- 16 Mef'ülü Fâ'ilâtü Mefâ'ilü Fâ'ilün: 146
17. Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün: 90
18. Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün: 21

Yukarıda görüldüğü üzere, Sâkıb 18 vezinle şiirlerini yazmıştır. Şairlerin şiirlerine ortalama olarak 15-20 vezni uyguladıkları⁵¹ dikkate alındığında Sâkıb'ın değişik vezinleri şiirlerine tatbik etme başarısını gösterdiği söylenebilir. Şiirlerde kullanılan vezinlerin oranlarını da gösteren bir araştırma⁵² ile yukarıdaki tablo karşılaştırıldığında, Sâkıb'ın vezinleri az ve çok kullanma bakımından diğer şairlerle aynı zevki paylaştığı görülebilir.

Dîvan'da bulunan 9 rubâî Ahreb vezinleri ile kaleme alınmıştır. Ayrıca alışılmışın dışında olarak, kıta nazım şeklindeki bir tarih manzumesinin rubâîye has olan Ahreb kalıpları ile yazıldığı da göze çarpmaktadır (Kt.6).

Aruz vezni şiirlere uygulanırken dikkati çeken şu hususlar üzerinde durulabilir:

İmâle: Aruz kusurlarından sayılan imâle Dîvan'da azımsanamayacak kadar çoktur. Bazen ağırlığı az hissedilecek seviyede son hecede ı, i, ü sesleri; bazen de ağırlığı çokça hissedilecek kadar ilk hecede a, e, o, ö sesleri bulunmaktadır. Ayrıca nadiren orta hecede ve sıkça da Farsça tamlamalardaki izafet kesrelerinde görülmektedir. Çeşitli şekillerde tespit edilen imâleler, aşağıdaki beyitlerde ilgili harfin altı çizilmek suretiyle belirtilmiştir:

⁵¹ Haluk İpekten, *a.g.e.*, s. 280.

⁵² Haluk İpekten, *a.g.e.*, s. 344-346.

Çarh̄ âyîne-be-dest 'âlemi toḡuz tolanur
O kadar gün yüzüñi görmege hayrân olmuş
G.302/4

Degülken ğamze-i şūḡuñ gibi ḡün-rîz-ter Mirrîḡ
Anuñ tîġına ḡondı lekke-i isnâd çeşmünden
G.438/4

Keff-i gevher-pâş-ı a'tâfı ki kâfidür anuñ
Ḥâtıra ne genc ne ma'den ne ḡod kândur gelen
K.9/12

Derûna incilâsı her ne deñlü olsa da ŞAKIB
Yine âyîne-ḡab'ânâ kederdür neşve-i şahbâ
G.20/5

Ne mümkün bî-ġam olmak bu ten-i zârumda cân tenhâ
Ḳalur mı mlhmânsuz bir nefes hıç mlzbân tenhâ
G.17/1

Dîvan'da makbul sayılmamasına rağmen, Arapça ve Farsça kelimelerin kısa hecelerinde de imâle yapılması yoluna gidilmiştir. Bu husustaki örnekler şunlardır:

Naḡd-i cân ise ġaraḡ itme havâle ḡaşmı
Borcumuz var mı hücum-ı seg-i dâmen-ġire
G.498/6

O rütbe nühket-i zerrin ḡadeḡ mest itdi dünyâyı
Dimâġ-ı ḡalk döndi meclis-i şahbâya ser-tâ-pâ
Kt.3/16

Ki cülüs eyleyeli taḡtgeḡ-i saltanata
Gerḡi itdi iki def'a sefere ref'-i 'âlem
Kt.16/5

Zihâf: İmâleye göre az görülen aruz kusurlarındandır. Ekseriyetle ahengi bozacak zihâflardan kaçınılmıştır. Türkçe'nin ses yapısı ile uyum sağlayarak söyleyişte kısaltmaya başladığı düşünülebilecek Yūsuf, cām, ârzü, pûl gibi kelimelerde yapılmıştır:

Âşaf-ı mekrümet-endişe Yūsuf Paşa kim
ḡab'-ı şâfidur anuñ menba'-ı elḡâf u 'aḡâ
Kt.4/1

Yoġ idi seng-i cevri ile meksür
Var ise nehy ile cām-ı billür
Msn.1/16

Laġzişgeḡ-i firâka hemân düşmedür me'âl
ŞAKIB bütândan ârzü-yı vuşlat eylemek
G.371/5

Şatılsa bir pūla kālā-yı dehre nâz iderüz
Gönülde tâ o kadar mâye-i ğınâmuz var

G.86/4

Med: Dîvan'da aruz kusuru sayılmayan çokça med yapılmıştır:

Kimdür ki SAKIB itmeye râz-ı nihânı fâş
Kuhsâr bile nâliş idince şadâlanur

G.187/7

Bizüz o çille-keş-i derd-i hecr-i mâh-veşân
Harâbe tekyegeh-i 'âlem içre hû çekerüz

G.257/3

Zaman zaman aruz kusuru sayılabilecek şekilde de med yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, hece sonlarında elifin bulunduğu nûn-ı sakinlerden sonra yapılan meddir:

Bahâr-ı devr-i 'atâsında feyz-i cūdından
O denlü eyledi ħandān ehl-i 'irfânı

K.4/10

Yegâne geldi SAKIB ħâtıra bir mışra '-ı târîħ
Zihî kaşr-ı bülend-eyvân yapıdı Muştafâ Paşa

Kt.14/10

İkincisi ise, Türkçe kelimelerde med yapılmasıdır:

Devr-i Cem'den bakıyye-i 'işret
Bâde-i nâb vardur şimdi

G.601/5

Büyük ħidmet degül mi devlete bu az şey' ile
Yeñiden virdi istihkâm Özi'yi eyledi ihyâ

Kt.8/5

Ķo boş boğazlığı zâhidâ surâħı gibi
Piyâle-veş saña her yerde hem-zebân yokdur

G.112/3

Vasl: Aruz şiirlere tatbik edilirken vaslın sağladığı kolaylıklardan istifade edilmiştir. Ancak Arap alfabesindeki sessiz harf olan "ayn" Türkçe'de tam çıkarılmadığından dolayı, sesli gibi kabul edilmiş ve böylece az da olsa aruz hatası olarak belirtilen "vasl-ı ayn" yapılmıştır:

Cevrini gün-be-gün 'uşşâka füzün itmededür
Vire inşâf o siyeh-mest-i sitemkâre Ħudâ

G.3/4

ŞĀKĪB ‘arz eyleyüp bu ū‘r-i teri
Taleb-i āferine dūūdi gōnūl

G.396/5

KĀFĪYE VE REDĪF

Şiirde ahengi sağlayan unsurlardan birisi de kĀfiye ve rediftir. SĀkĪb DĪvĀnı’nda, “gōz iĉin kĀfiye” anlayıūına sadık kalınır. KĀfiyeli kelimeler arasında ses ve anlam bakımından ū ūĉ tūr ayrılıktan birisinin olması gerekir: sesĉe ve anlamca ayrılık, yalnız ses bakımından ayrılık, yalnız anlam bakımından ayrılık. Ancak bu hususlara riayet edilmediğine de kimi ōrneklerde rastlanır. Konu ile ilgili ū tespitlere yer verilebilir:

Tā ĉatlayıcađ ĥum n’ola hazm itse ūarābı
Zirā der-i mey-ĥāneden alındı tūrābı

Āteūde gōren ĥāl-i ciger-sūz-ı kebābı
Nūū eylemeye āb-ı ĥayāt olsa ūarābı

Devrānda beķā olmaduğın anlādı rindān
Bir gūūeye ķohlaūdı ĉekūp cām-ı ūarābı

G.573/1, 2, 7

beyitlerinde olduđu ūzere; keder (G.127/1, 5) var (G.69/3, 9), gūzĪn (Kt.15/14, 22), nigĪn (Kt.15/9, 11), bahā (G.518/1, 2), mū’minĪn (Kt.15/2, 18), Cem’i (G.572/1, 5), anber (G.473/1, 7), nā-peydā (G.102/3, 5), ser (G.219/1, 2), zerd (G.436/1, 5), Ramazān (G.353/1, 5), deng (G.230/2, 6) gibi ōrneklerde -redd-i matla yapılmaksızın- ses ve anlamca aynı kelimelerin tekrarı tercih edilmiūtir. .

DĪvĀn’da ses bakımından birbirine yakın fakat yazılıūları farklı olan “b” ve “p” harfleri ile “ikfā” yapılmıūtır:

Leb-i ūāh oldı ū‘le-rĪz-i ģazab
Yandılar cūmlesi ol āteūe hep

Msn.1/91

Ayrıca ĩtā-yı celĪ ve ĩtā-yı hafĪ ōrneklerine de rastlanmaktadır:

Zıll-ı Hađ ūāhen-ūeh-i fermān-revā-yı baĥr u ber
Melce’-i āsāyiū-i ‘ālem penāĥ-ı mū’minĪn

TāyĪ’-ı emr-i cihād-ı fi-sebĪli’llāhdur
N’ola baū egse gōrūp miĥrāb-ı tĪĝın mūūrikĪn

Hamdü li'llâh düşmen-i dîni müdemmer eyleyüp
İtdi gâlib 'asker-i İslâm'ı Hayru'n-Nâşirîn
Kt.15 /2, 5, 15

beyitlerinde çokluk görevindeki Arapça “-în” eki ile “şâygân kâfiye” tercih edilmek suretiyle îtâ-yı celfi;

Ey mest-i nâz bâde-i nâb istemez misün
Sen gevher-i cemâlüne âb istemez misün

Şîrîn-kâm ider seni çünkü o meh-veşün
Haşm ile beynini şeker-âb istemez misün

G.442/1, 5

beyitlerinde de “âb” ve “şeker-âb” kelimeleri ile de “îtâ-yı hafî” yapılmıştır.

Sâkıb Dîvânı'nda asıl itibari ile aynı dilden olan kelimelerle kâfiye yapılmak istenmiş; fakat bu hususta katı bir tavır ortaya konmamıştır. Böylece Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça, Arapça-Farsça kelimelerle de çokça, kâfiye oluşturulmuştur. Bu hususlarla ilgili olarak şu örnekler verilebilir:

Türkçe kelimelerle yapılmış kâfiyeler:

Yolda şataşup sözlerine haşmuñ inandı
Gerçek şanup eğlendi anuñla oyalandı
Kec sözlerini râst gelüp dinledi haşmı
Ol serv-i revân kendü gibi çoğru mı şandı
Biñ tîşe-i Ferhâd ile bir kerre açılmaz
Çün dest-i bañlı ehl-i dilün bahtı kapandı
Cennetde açup dîde şehîdân-ı nigâhı
Der-h'âb idi güyâ ser-i kûyında uyandı
Rez duhterinün reng-i ruğ-ı alına düşdi
Yârân-ı şafâ cümlesi ol renge boyandı
Yek-sân olalı girye-i 'uşşâk ile bārân
Seyl-âb kabardı dili deryânun uzandı
Ol reh-reve döndi ki ola reh-beri a'mâ
Va'd-i kerem-i nâ-kese her kim ki tayandı
Dil bilmez iken zevki nedür şeker ü zehrün
Zevk-i leb-i cânân ile şahbâya dadandı

Pervâne görüp germi-i bāzārın o şem‘ün
Düşdi heves-i şirkete ‘uşşāk ile yandı

Sākī-i sebük-dest yetiřdüdi pey-ā-pey
Reh-vār-ı kadeh elde nice kerre boşandı

Mahmür-i çeşm-i siyehi gitmedi SAKIB
İçdi bu kadar sāğarı ol şüh ki kandı

G.555/1-11

Ağyāra luşf ider beni bilmez kıyās ider
Derdin nihān o şüh çekilmez kıyās ider

İfşā-yı mā-cerā iderüz zann ider bizi
‘Uşşāk-ı zārı çeşmini silmez kıyās ider

Eyler şitāb hüs-n-i sebük-scyr-veş o şüh
Hengām-ı haç vişāle irilmez kıyās ider

Pinhān ider rakıbe nihānı luşufların
Ol tıfl-ı nev-resüm isidilmez kıyās ider

Peykānına nühüfte açar sinesin rakıb
Tır-i nigāh-ı ‘aşıkı ilmez kıyās ider

Vakt-i vişāli şubha ider haç ol āfitāb
Bezm-i şarāba gice gidilmez kıyās ider

SAKIB zemīn-i köhnede pey-revlik itmeyen
Vakt-i hazānda bāde içilmez kıyās ider

G.226/1-7

Arapça kelimelerle yapılan kâfiyeler:

Neşve-i teh cur‘a-i ‘aşk oldı çün matlab baña
Hāk gibi vir mezellet rütbesin yā Rab baña

G.11/1

Miřāl-i gül ‘aceb handān-ı bāğ-ı vuşlatuñ kimdür
Çü bülbül nāle-senc-i hārhar-ı fürkatuñ kimdür

G.155/1

Farsça kelimelerle yapılan kâfiyeler:

Mey sāğara sāğar mey-i rahşāna münāsib
Gül şişeye şişe gül-i handāna münāsib

G.33/1

Bu vařset ol gözi āhüda nālişümdendür
Bürüdeti nigh-i germ-i hāhişümdendür

G.222/1

Türkçe-Arapça kelimelerle yapılan kâfiyeler:

Bu sâkı-i pür-cevr ü cefânun nesin aldık
Her dem bize kan yutdurur anun nesin aldık
G.349/1

Hâr-ı gamı gül-çîn-i kâma bedel aldum
Bu bâğda bî-berg ü nevâlıkdan el aldum
G.411/1

Türkçe-Farsça kelimelerle yapılan kâfiyeler:

Gehî piyâle-i mey gâh derd-i ser çekdük
Bu bezmgâh-ı cihân içre biz neler çekdük
G.375/1

Zamân-ı fûrkatidür çeşmi hûn-feşân ideyüm
Netfce ölmez isem fûrkat ile kan ideyüm
G.418/1

Arapça-Farsça kelimelerle yapılan kâfiyeler:

Ey dest-gîr-i cümle-i bay u gedâ Hudâ
V'ey çâre-sâz-ı derd-i dil-i bî-devâ Hudâ
G.1/1
Dîde tâb-âver degül şevk-i cemâle dil midür
Ey perî âyîne de görmek seni kâbil midür
G.183/1

Sâkıb şiirlerinde redife oldukça önem vermiş; duygu ve düşüncelerini redifin sunduğu imkânlar çerçevesi içerisinde ifadeye gayret sarf etmiştir. Dîvânında bulunan 609 gazelden 487'ini kelime hâlinde redifle yazmıştır.

Sâkıb Dîvânı'nı şekil özellikleri bakımından değerlendirdikten sonra, bu eserin muhtevası ile ilgili hususlara temas etmek yazımızın sınırlarını aşacaktır. Tarafımızdan Dîvân'ın muhtevası (din, tasavvuf, toplum ve kültür, insan, tabiat), ana hatları ile incelenmiştir.⁵³

Şu ana kadar yapılan araştırmalar neticesinde Sâkıb Dîvânı'nın biri müellif nüshası olmak üzere, dört nüshası bulunabilmiştir:

1. Millet Ktp. Ali Emîrî-Manzum Eserler Böl., Nu: 78.

Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa'nın el yazısı olan bu nüshada 8 kasîde, 17 kıt'a, 3 mesnevî, 5 musammat (2 murabba, 1 tahmîs, 1 tesmîn, 1 tercî'-i bend), 536 gazel, 9 rubâî vardır.

⁵³ Bk. Mehmet Kırbıyık, *a.g.t.*, C.I, s. 71-168.

Baş: Hāmdü li'llāh Hūdā-yı bî-enbāz

İtdi insānı nuṭṭ ile mümtāz

Son: Kudsiyān SĀKIB anuñ didi hemān tārlhîni

Eyledi fetḥ-i Anabolı vezîr-i ekrem Sene 1127

İstinsah tarihi: -

İstinsah eden: Kâtib-zâde Sâkîb Mustafa

İstinsah kaydı: Dîvân-ı Sâkîb bi-ḥatt-ı nâzîmihi

131 yaprak, 248x146 ölçü, ta'lik yazı, 15 satır, abadî taklidi kağıt, yeşil renkli meşin cilt, üstü kağıt kaplı.

2. İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y., Nu: 436

Bu nüshada 11 kasîde, 17 kıt'a, 3 mesnevî, 4 musammat (2 murabba, 1 tesmîn, 1 tercî'-i bend), 587 gazel, 9 rubâî vardır.

Baş: Hāmdü li'llāh Hūdā-yı bî-enbāz

İtdi insānı nuṭṭ ile mümtāz

Son: Ey Ka'be-i iclâlîüne mihrâb 'Alî

V'ey şehri-i 'azîm-i 'ilmüne bâb 'Alî

Bir kaçrece şefâ'atüni itme dirîlg

Ol dem k'ide teşnegâni sîr-âb 'Alî

Rûh-ı pâk-i SĀKIB'a el-Fâtiha

İstinsah tarihi: -

İstinsah eden: -

İstinsah kaydı: -

121 yaprak, 213x146 ölçü, ta'lik yazı, 21 satır, aharlı Avrupa kağıt; arkası ve kenarları meşin üstü kırmızı kadife kaplı, zencirekli ve miklepli cilt.

3. İstanbul Üniversitesi Ktp. T.Y., Nu: 707.

Bu nüshada 6 kasîde, 8 kıt'a, 2 mesnevî, 1 musammat (1 tercî'-i bend), 471 gazel, 3 matla ve 2 müfred vardır.

Baş: Di her ân lâ ilâhe illa'lâh

Her zamân lâ ilâhe illa'lâh

Son: Nemnâk olur dūçâr olıcağ çeşm-i eşk-rîz

Rahm eyle hâl-i âşîka ey şūḥ çek çevir

İstinsah tarihi: -

İstinsah eden: Müstakîm-zâde Süleyman Saadeddin Efendi.

İstinsah kaydı: -

123 yaprak, 200x134 ölçü, ta'lik yazı, 15 satır, Avrupa kağıt, kırmızı başlıklar, siyah bez kaplı cilt.

4. Arif Hikmet Ktp.

Bu nüshada 6 kasîde, 1 kıt'a, 2 mesnevî, 1 musammat (1 tercî'-i bend) ve 401 gazel vardır.

Baş: Di her ān lā ilāhe illa'lāh
Her zamān lā ilāhe illa'lāh
Son: Murğ-ı hüsnini nigār elden uçurdu SÂKİB
Kara telden yine yapar haṭı ya bu kafesi
İstinsah tarihi: -
İstinsah eden: -
İstinsah kaydı: -

Bu nüshanın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 2890 numaralı mikrofilminden, şu özellikleri de tespit edilebilmektedir: 87 yaprak, ta'lik yazı, 19 satır.

Yazmada ayrıca Sâbit (kenarda 10^b), Bâkî (83^b) ve Haşmet (84^b)'in sünbül redifli kasedeleri yer almaktadır.

2.2. KENZÜ'L-VAKÂYİ'

Osmanlı-Türk tarihçiliğinin sosyal hadiseleri konu edinen ürünleri arasında sayılabilecek nitelikteki eserlerindedir. Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın dıvan kâtibi olan Sâkıb, bu eserinde Maraş ve civarındaki Dulkadiri Türkmenlerine bağlı Tâcirlü ve diğer aşiretlerin hareketlerini ve onların tedibini hikâye etmektedir. Eserin 1692'den 1706-7'ye kadar meydana gelen olayları ihtiva ettiği, tahmin edilmektedir.⁵⁴ Ancak biz, eserin H. 1118/ M. 1606-7 tarihli ferman⁵⁵ gereğince meydana gelen vak'alara ağırlık verdiğini söyleyebiliriz. *Kenzü'l-Vakâyi'* de manzum parçalara da yer veren müellif, gördüğü ve yaşadığını anlatmaktadır.

Kronik grubunda değerlendirilerek, iskân meselesi hakkında kaynak olarak istifade edilen⁵⁶ bu risale; H. 1118/M. 1706-7 telif edilmiş ve İlhan Şahin tarafından da mevcut iki nüshası karşılaştırılarak neşredilmiştir.⁵⁷

Aşiret ve şahıs adları yanında eser, hadiselerin geçtiği Maraş ve civarına ait yer adları bakımından da zenginlik arz etmektedir.

Kenzü'l-Vakâyi''in tespit edilebilen iki nüshası bulunmaktadır:

⁵⁴ İlhan Şahin, "Kenzü'l-Vekâyi' Mustafa Sâkıb ve Eseri" *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8, İstanbul 1977, s.97.

⁵⁵ bk. Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, *Kenzü'l-Vakâyi'*, Millet Ktp. Ali Emîri-Tarih Böl., Nu: 490. v. 3^b.

⁵⁶ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 124.

⁵⁷ İlhan Şahin, *a.g.e.*, s.95-118.

1. Millet Ktp. Ali Emîrî-Tarih Böl., Nu: 490.

Baş: Hazā KENZÜ'l-Vakāyi' Fİ-Eyyāmi Devleti Sulţān İbni Sulţān es-Sulţān Aĥmed Ĥān ibni Meĥmed Ĥān.

Ger olmasa āh ü nāle āşār-nümün
Hep ĥalkūñ olurdu ĥāli diġer-gün
İtdükleri yanına ĥalurdı ĥaşmuñ
Bu derd ile cümle 'ālem olurdu zebün

Sonu: Ĥaĥ ta'alā devletin ide füzün
Hem ide dā'im ĥaĥālardan maşün
Ebadı: 210x127- 162x85; varak: 10; yazı: ta'lik; satır: 25.

2. İstanbul Üniversite Ktp. İbnülemin Mahmud Kemal İnal Böl. Nu: 3356.

Baş: Ger olmasa āh ü nāle āşār-nümün
Hep ĥalkūñ olurdu ĥāli diġer-gün
İtdükleri yanına ĥalurdı ĥaşmuñ
Bu derd ile cümle 'ālem olurdu zebün

Sonu: Ĥaĥ ta'alā devletin ide füzün
Hem ide dā'im ĥaĥālardan maşün
Ebadı: 203x135-162x85; varak: 20; yazı: ta'lik; satır: 15.

2.3. KÜNŪZÜ'L-ĤİKEM

Sâkıb Dīvāmı'nın bir nüsha (Millet Ktp. Ali Emîrî-Manzum Eserler Böl., Nu: 78.)sının 1^a varağında yer alan dībāce mahiyetindeki mesnevînin başlığındaki "Bir dībāce-i 'ibret-fermādur ki terceme itdügümüz Künüzü'l-Ĥikem nüshası inşā' Allāhü ta'alā itmām-pezîr olduġda aña dībāce olmaĥ üzere tanzîm olunmuşdur" sözleri, Sâkıb'ın "Künüzü'l-Ĥikem" adlı bir eseri Türkçe'ye kazandırmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak zikredilen başlıktaki "...Künüzü'l-Ĥikem nüshası inşā' Allāhü ta'alā itmām-pezîr olduġda.." ifadesi bu satırların telifi sırasında, eserin tamamlanmadığını göstermektedir.

Eser hakkında yukarıdaki başlıktan başka bir kayda rastlanılmaması; onun varlığı ve tamamlandığı hakkındaki şüpheyi devam ettirmektedir.

Bu eser için yazıldığı söylenen mesnevî nazım şekli ve "Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilün" ile yazılmış 15 beyitlik dībāceden bazı beyitler şunlardır:

Ĥamdü li'llāh ki Cenāb-ı Mevlā
Nūr-ı 'aql eyledi insāna 'atā

Oldı ol nūr çü mihr-i tâbân
Biniş-efzâ-yı 'uyûn-ı insân

....

Ne k'ola cilveger-i pîş-i nazar
Hâlik'ı varlığın işbât eyler
Her ne kim gördi dü çeşm-i bînâ
Zıkr-i taqdîs-i Hudâ'da her câ
Hiç şey' ya'nî degüldür hâlî
Nür-ı tevhid ile eşyâ hâlî

3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Sâkub'ın edebî kişiliği, hakkında bilgi veren kaynaklar, kendi şiirleri ve şairliği hakkındaki mütâlâaları ve eserlerinden hareketle ele alınmaya çalışılacaktır.

Edebî kişiliğinden söz eden kaynaklar, onun şairliği ve münşiliği hakkında övgü dolu sözler sarfetmektedir:

Safâyî "... mizmâr-ı suhanda yekke-süvârân-ı avâna sebkatı taqrîb itmişdür. Fenn-i inşâda dahî ziyâde mahâretci ve semt-i hutûtda kemâl-i istitâ'ati olmağla..."⁵⁸ diyerek, onun şiir ve inşası hakkındaki olumlu kanaatlerini ortaya koyar.

Sâlim, "... bir şâ'ir-i mâhir-i sihr-me'âşirdür...hatt-ı kitâbet vâdisinde bî-nazir bir nedîm-i hoş-ta'bir oldığından..."⁵⁹ şeklinde görüşlerini belirtir.

Safvet de tezkiresinde, Safâyî'nin görüşlerini "...mezâmîr-i suhanda yekke-süvârân-ı avâna sebkatı taqrîb itmişdür..."⁶⁰ şeklinde özetler.

Mehmed Tefvik, "Fenn-i inşâda ve 'ilm-i hutda mehâretci pek ziyâde imiş."⁶¹ diyerek diğer kaynakların görüşlerini aktardığını hissettirir.

Şair kendi şiirini "sihr ü füsûn", dür-i şeh-vâr, dürrr-i âbdâr, şi'r-i pâk, gevher-i nâ-süfte, gevher-i nazm, şi'r-i ter, anber-hîz, puhte; şairliğini de âteşin-cevâb, şair-i âteş-zebân, mû-şikâf, Hudâ-dâd, tâze-gû, tâze-edâ gibi sözlerle değerlendirebilir.

Sâkub'ın şiirlerinin özünü aşk ve hikmet teşkil etmektedir. Onun aşk yolunda söylediği şiirlere şu beyitler örnek olarak verilebilir:

⁵⁸ Safâyî, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁹ Sâlim, *a.g.e.*, v. 135^a

⁶⁰ Safvet, *a.g.e.*, v. 18^a

⁶¹ Mehmed Tefvik, *a.g.e.*, s. 85.

Hâk olduğıni ol şehe 'arz eyleme SÂKİB
Zîrâ ki ğubârũn dil-i cânâna girândur

G.97/9

Ey nâme ğod-be-ğod saña bu sũz-ı dil neden
Yohsa ğurũf-ı şekve-i ğamdan eşer mi var

G.129/4

SÂKİB ol derdũn esîri ol ki Eflâtũn eger
Yanuña gelse diye âvâre müşkildür 'ilâc

G.60/5

Meger taşvîr-i Kays u Kũhken'dür var ise SÂKİB
Gelen meydân-ı 'aşka bu dil-i dîvânedен sonra

G.542/5

Şiirlerinde hakîmâne sözlere benzeyen örnekler, önemli bir yer tutar. Bu vadiide dile getirilen beyitlerden bazıları şunlardır:

Kanaat:

Künc-i ğamda nân-ı ğuşke kâni' ol râğağ budur
Sîr-çesm ol bakma ğ'ân-ı dîgere ni'met budur

G.205/1

Tevekkül:

Hudâ maţlũbı müşkil ise de elbette feth eyley
O kim SÂKİB tevekkül nâmına bir derde ğalmışdur

G.219/5

Mala düşkünlük:

Düşme ğayd-ı mülke çũnki resm-i mihmânân-ı pîş
Bir nefes ğam-ğânc-i 'âlemde mihmân olmadur

G.145/3

Dedikodu etmek:

Dâmân-ı nutğı kũteh olur pâk-dillerũn
Şeh-râh-ı ğıl ü ğâlde kim çirk-i lâf olur

G.194/4

Yumuşak davranmak:

Her câ mülâyemetle olur ğall-i müşkilât
Kim ğufl-ı nâ-ğüşũdeye penbe kilîd olur

G.167/4

Kabiliyetsize eğitim imkânı vermemek:

Nâ-kâbilâna eyleme itlâf-ı terbiyet
K'olmaz zemîn-i şũre ile cũda kân-şadef

G.334/4

Ömrün deęerini bilmek:

Ēaşrde feryâd u eĒĒân eylemez dellâl-veş
Gevher-i 'ömr-i girân-ğadrũn bilenler kıymetin

G.435/8

Ümit ve korku arasında kalmak:

Ümîd ü bîm miyânında kâlsa râhât olur
Netîce-yâbî-i râh-ı taleble sür'at iden

G.446/3

Allah'tan ümit kesmemek:

ŞÂKİB ne denlû gârka-i baħr-i günâh iseñ
Kesme ümîdi sâhil-i lutf-ı Gafûr'dan

G.457/7

Şöhretten sakınmak:

Geh naķş u geh kemâl ile şöhretten it hâzer
Ey meh zebân-ı hâķda kem aduñ olmasun

G.479/2

İnsanların aybını örtmek:

Besdür güvâh-ı penbe-i ser-şîşe-i şarâb
Bâlâ-nişîndür 'aybını hâķuñ nihân iden

G.450/6

Hüsn-i zanda bulunmak:

İhlâsına haml eyle 'ibâdâtını hâķuñ
Meşhûd degül rûy-ı riyaşın ne bilürsün

G.453/3

Dünyaya bağlanmamak:

Cihâna beste-dil olma şaķın şaķın ŞÂKİB
Hayâl ü h'âb ile bu naķş-ı bî-bekâ birdür

G.140/5

Zülüm:

Ṭayanma eşk-i mazlûmân ile cem' itdügün mâla
Esâs âb üzre olduķca binâsı pâydar olmaz

G.278/2

Allah'tan başka kimseye yalvarmamak:

Bî-câ degül mi ğayra el açmak niyâz ile
ŞÂKİB du'â karın-i kabûl-i Hudâ iken

G.472/7

Dua etmek:

Hâtar görmez hürüş-ı şarşar-ı idbârdan hergiz
Sütûn-ı kaşr-ı iķbâlin o kim dest-i du'â eyler

G.92/2

Sâkıb, Dîvânı'nda hicviyeye yer vermemiştir. Bunun sebebini, şöyle sezdirmek istemiştir:

Yazduñsa eger medh ü zem-i halkda yek harf

Her haıvede mánend-i kalem nice sücüd it

G.41/3

Sâkıb Dîvânı'nda 3 ve 4. kasidelerdeki tegazzül bölümü ile birlikte 611 gazel bulunmaktadır. Diğer nazım şekillerinin [11 kaside, 17 kıt'a, 3 mesnevî, 5 musammat (2, murabba, 1 tahmîs, 1 tesmîn, 1 terci'-i bend), 9 rubâî, 3 matla, 2 müfred] sayıca az olması, onun gazele çok fazla önem verdiğini gösterir mahiyettedir.

Sâkıb, mesnevî nazım şekliinden -kâfiyedeki kolaylığının da tesiriyle-değişik maksatlarla istifade etmiştir. 67 beyitlik Dîvan dîbâcesi, 142 beyit küçük hikâye (M.1), 26 beyitlik müdafa-name (M.2) ve 15 beyitlik Künûzül'l-Hikem dîbâcesini hep mesnevî nazım şekli ile yazmıştır. Bu nazım şekli ile şair, döneminin vezirlerinden biri için Kenzül'l-Vakâyi⁶² isimli eserinde medhiye dahi kaleme almıştır. Söz konusu medhiyeden bazı beyitler şunlardır:

...

Levhaşa'llâh dâver-i dâd-âzmâ

Ĥabbezâ düstür-ı pür-cüd u şehâ

Rif'at-i kadrine nisbet çarĤ dūn

Ĥavf-ı şemşîriyle düşmen ser-nigūn

Sâye-i lutfûnda râhat Ĥaşş u 'âmm

Oldı ikrâmiyla 'âlem şâd-kâm

...

Tâ ola 'âlemde nâm-ı ilticâ

'İzz ü iĤbâlin füzūn itsün Ĥudâ

ĤaĤ ta'alâ devletin ide füzūn

Hem ide dâ'im ĤaĤâlardan maşūn

Sâkıb önce yazdığı bazı ifadelerinin üstünü çizerek onları iptal etmiş ve şiirlerinde değişiklerde bulunmuştur. Dîvân'ın müellif nüshası (Millet Ktp. Ali Emîrî-Manzum Eserler Böl., Nu: 78.)nda tespit edilen bu hususla ilgili şu örnekler verilebilir:

Ĥamdü li'llâh Ĥudâ-yı bî-enbâz

İtdi insânı nuĤ ile mümtâz

D./1

⁶² Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, a.g.e., v. 9^a

beytinde “halkı ” yerine “insâni”⁶³;
Taşlıye tarzıye selâm u du’â
Bârgâh-ı Hüdâ’ya ‘arz-ı recâ

D./5

beytinde “Şürî vü ma’nevî Niyâz u” yerine “Bârgâh-ı Hüdâ’ya ‘arz-ı”⁶⁴;
Bir kec-nazar elinde meger dâğ dâğdur
Nâyuñ hevâ mıdur bu kadar âh u nâlişi

G.559/4

beytinde de “bîhüde mi neyüñ” yerine “Nâyuñ hevâ mıdur”⁶⁵ kelimeleri tercih edilmiştir.

Sâkıb’ın şiirinde, sosyal tenkit mahiyetinde sözlerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu hususta söylenmiş bazı örnekler şunlardır:

Gitdükce harâb olsa bu dünyâ n’ola SÂKIB
Ol köhne esâsuñ nem-i rüşvet var içinde

G.512/7

Kâdî ki hûkûkı ola ibtâla müsâ’id
Ferdâda ‘aceb mahkeme-i mahşeri n’eyler

G.201/6

Hep şanbürenüñ orta kılı oldılar ‘âlem
Kim dinler eger Zühre daği çalsa rebâbı

G.573/5

Kârinüñ tâ o kadar halk-ı cihân cellâdı
Düzdî-i gamze-i hûbân aña enbâz degül

G.384/3

Olmaz naşîb ehline ihsân-ı kec-‘atâ
İnsân gürisne behre-i seg nân-ı kec-‘atâ

G.9/1

‘Aceb lezzetlü bu mihmân-sarânuñ hvân-ı ikbâli
Ki yokdur sıri halkuñ iştihâsı artar eksilmez

G.232/4

Şiirlerinde gurbet bahsine önemli seviyede yer vermiştir. Bu hususa,

Mecmû’â zîb-i hâlümüz oldu bizüm bu dem
Ol güfteler ki var elem-i gurbet üstine

G.502/2

⁶³ Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, *Dîvân*, Millet Ktp. Ali Emrî- Manzum Eşerler Böl., Nu: 78, v. 1^b.

⁶⁴ Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, *a.g.e.*, v. 1^b

⁶⁵ Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, *a.g.e.*, v. 119^a

beyti ile işaret eden şair; gurbete düşmüş olmaktan dolayı pişmanlık, elem ve huzursuzluk gibi duygularını şöylece belirtmiştir:

ŞĀKĪB diyār-ı ğurbete sevdā-yı hām ile
Kim düşdi ise oldı peşimān benüm gibi
G.592/5

Her kim ki dil-rübāsı ile 'azm-i rāh ide
Tuymaz metā'ib-i rehi ālām-ı ğurbeti
G.596/5

Bādesi bī-neşve bī-reng-i leṭāfet dil-beri
Hāşılı ŞĀKĪB şafā-yı dār-ı ğurbet ḳalımamış
G.310/5

Sākıb'ın şiirlerinde zaman zaman tasavvufi unsurlara, ifadelere, terimlere, rastlansa da onu mutasavvıf bir şair olarak değil de tasavvufa vukufiyeti ve temayülül olan şair olarak değerlendirmek mümkündür.

XVII. yüzyıldan itibaren Türk şiirinde görülmeye başlayan Sebki Hindî (Hint üslubu) noktasında Sākıb'ın şiirlerine bakıldığında, yer yer bu üslubun izlerini gösteren örneklere rastlamak mümkündür. Aşağıdaki beyitlerde anlaşılması zor ifadeler, mücerret ve müşahhas kelimelerle yapılmış zincirleme terkipler görmek mümkündür:

Haṭ degül eyledi mir'āt-ı cemālün muğber
Gerd-i bālā-rev-i āmed-şud-ı bī-cāy-ı nigāh
Ġ.520/4

'Aks-i tebḥāle-i tefsīde-lebān-ı ğamdur
Hāl-i müşğīn degül çāh-ı zenaḥdān üzre
G.490/5

Tīr-i āteş-bāl-ı cān-süz-ı nigāh-ı hışminuñ
Çün semender şu'lezār-ı sine oldı lānesi
G.575/4

Gül-çīn-ı gülsitān-ı cemāli olup anuñ
Tār-ı nigāhı rişte-i gül-deste eyledük
G.378/2

Şeb-zindedār-i elem-i intizār ile
Reng-i beyāz-ı dide olur şubḥgāhumuz
G.280/2

Sākıb şairliğinin yanında sosyal hadiseleri işleyen münşiliği ile de dikkati çeker. Aşiretlerin iskānı meselesiyle ilgili olarak vücuda getirdiği "Kenzü'l-Vakāyi" adlı tarih eserinde müellif, tarihçiliğini ve münşiliğini ortaya koymaktadır. Bu eserden örnek olarak şu satırlar verilebilir:

“Rüstem kadar da‘vâ-yı mürüvvet idüp ferahnây-ı cihâna şıgmazlardı. Süvâr olup bâdiye-gerd-i istiḥbâr iken ba‘zan çeşm-i ‘askere müşâdif oldukları gibi gürlz ü firârdan bl-mecâl olup... şad-çâkl-i girbân-ı ḥayâtları kabza-i şemşîr-i ‘askere kısmet olup bi‘l-küllîye giriftâr-ı varṭa-i helâk ve tu‘me-i şemşîr-i zehrâk oldılar. Bu dem-i kârzârda ta‘yîn olunan ‘askerden faḫaṭ iki kimsenün sırbî-i çeşme-i şehâdet-i muḫadderi olup sâ‘irinin el-ḥamdü li‘llâhi ta‘âlâ ḥaber-i in‘idâmı ile peder ü mâderi giryân olmayup...”⁶⁶

Bir gazelinde, şiirde eskilerin izini sürmenin ve onların rehberliğinden istifade etmenin gerektiğine,

Ṭarîḫ-i nazmda eslâfa pey-rev ol SÂKİB
Düşen bu meslege dâmân-ı reh-nümâ-keş olur

G.209/5

beyitleri ile işaret eden şair, söylediği gibi klasik şiirin birikimlerinden yararlanmasını bilmiştir. Kendinden önce yaşamış ve devrinde usta olmuş şairlerin etkisinde kalarak onların bir vesile ile adlarını anmış; mısralarını tazmîn, şiirlerini tahmîs ve tesmîn etmiş; onların şiirlerine nazireler yazmıştır.

XVI. asır şairlerinden Emrî’yi muammâda üstad olarak kabul ettiğini,

Mu‘ammânun egerçi Emrî-i üstad kânıdur
Biz âbdan mihr-veş a‘lâ-terüz eflâkümüz vardır

Mfr.1

şeklinde belirtmiştir.

Eserlerini ekseriyetle Farsça yazan ve “Sebk-i Hindî”nin kurucularından olan XVII. yüzyılın Azerî şairi Sâ‘ib’i beğendiğini, onun bir mısramı tazmîn etmek yoluyla göstermiştir:

Sâ‘ib’ün SÂKİB bu mışra‘ nazm-ı gevher-bâridur
Cân virürler ehl-i gayret derd-i bl-dermân içün

G.452/7

Şiirde üstadı olan ve müzeyyel bir gazel (G.397) yazdığı XVII. yüzyıl şairlerinden Mostarlı Rüşdî (ö. M.1699)’nin bir mısramı da tazmîn etmiştir:

Vaşf idüp Rüşdî didi zülf-i nigârî SÂKİB
Nâfe-i ÇİN ü Ḥuten turrene olmaz hem-bü

G.480/5

⁶⁶ Kâtib-zâde Sâkıb Mustafa, a.g.e., v. 5^a.

Sâkıb Dîvânı'nda bulunan tek tahmîsi, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bir gazeli için; yegâne tesmîni de XVI. yüzyıl ümmî Dîvan şairlerinden Enverî'nin bestelenmiş bir şiirinin⁶⁷

N'ideyüm şahn-ı çemen seyrini cānānum yok
Bir yanumca şalınur serv-i hırāmānum yok

şeklindeki matlaı için yazmıştır.

Muhtelif şairlerin dîvânlarının taranması suretiyle, Sâkıb'ın şiirlerine nazire yazdığı şairler tespit edilmiş ve onun edebî yönden etkilendiği kimselerin bir kısmı da bu yolla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sâkıb'ın nazire yazdığı şairler arasında en çok Nâbî görülmektedir. Nâbî Dîvânı'ndaki,

Yok şem'-i nümâyânı bu pervâne kimündür
Gencînesi nâ-būd bu vîrâne kimündür⁶⁸

Nâbiyâ meclis-i aḥbâbda şî'r-i ter ile
Āteş-i hırmen-i ḥussād ki dirler o bizüz⁶⁹

beyitlerindeki altı çizili mısralar, Sâkıb Dîvânı'nda,
Ketm itdi kimün rāz-ı ḡamın slne-hırāşān
Gencînesi nâ-būd bu vîrâne kimündür

G.195/6

Mahrem-i meclis-i vuşlat olalı şem' gibi
Āteş-i hırmen-i ḥussād ki dirler o bizüz

G.241/4

beyitlerinde aynen bulunmaktadır. Bir gazelinde,
Zîb-i dest-i bâḡbān olmaz gül-i gülzâr-ı ḡayr
Şunmasa ŞAKİB n'ola mecmû'a-i yârāna dest
G.47/5

diyen Sâkıb'ın intihâlde bulunmadığı, Nâbî'yi çok okuduğu ve ondan ileri seviyede etkilendiği kanaatindeyiz. Nitekim Sâkıb Dîvânı'ndaki, Nâbî'nin şiirlerine yazılmış nazirelerin çokluğu da bunu göstermektedir. Nâbî ile diğer şairlerin tanzir edilen şiirleri ve Sâkıb'ın nazirelerinin matlaını vermekle yetineceğiz:

Nâbî'nin gazelinin matlaı:

Yok şem'-i nümâyânı bu pervâne kimündür
Gencînesi nâ-būd bu vîrâne kimündür⁷⁰

⁶⁷ Cemal Kurnaz, *a.g.e.*, s. 376-378.

⁶⁸ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. I, s.605.

⁶⁹ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. II, s.681.

⁷⁰ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. I, s.605.

Sâkib'in naziresinin matları:

Ey sâkî-i gül-çihre bu peymâne kimüñdür
Ey şem'-i dil-efrüz bu pervâne kimüñdür

G.195

Nâbî'nin gazelinin matları:

Mey ü maḥbûb ile ber-bād ki dirler o bizüz
Fâriğ-i ta'ne-i zühhād ki dirler o bizüz⁷¹

Sâkib'in naziresinin matları:

Hedef-i nâvek-i bî-dād ki dirler o bizüz
Küşte-i gamze-i cellād ki dirler o bizüz

G.241

Nâbî'nin gazelinin matları:

O şūḥuñ itdüğü tarz-ı cefâ ne müşkil imiş
Taḥammül eylemeden mâ'adâ ne müşkil imiş⁷²

Sâkib'in naziresinin matları:

Huşûl-i dâ'ıye-i mübtelâ ne müşkil imiş
'İlâc-ı derd-i dil-i bî-devâ ne müşkil imiş

G.306

Nâbî'nin gazelinin matları:

Bilmem ki bu bāzâr-ı cihānuñ nesin aldık
Hep bundadır esbâb-ı fenānuñ nesin aldık⁷³

Sâkib'in naziresinin matları:

Bu sâkî-i pür-cevr ü cefānuñ nesin aldık
Her dem bize kan yutdurur anuñ nesin aldık

G.349

Nâbî'nin gazelinin matları:

Ey mäh-päre 'âşık-ı zāruñ benüm senüñ
Ey şâh-bāz-ı ḥüsñ şikāruñ benüm senüñ⁷⁴

Sâkib'in naziresinin matları:

Gül-büse çin-i ḥaṭṭ-ı 'izāruñ benüm senüñ
Büy-âşinâ-yı taze bahāruñ benüm senüñ

G.361

Nâbî'nin gazelinin matları:

Dil-i şikeste ile zülf-i yâr bir yire gelse
Bir iki şifte-i rüzgâr bir yire gelse⁷⁵

Sâkib'in naziresinin matları:

⁷¹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, C. II, Ankara 1997, s.680.

⁷² Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. II, s.716.

⁷³ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. II, s.749.

⁷⁴ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. II, s.796.

⁷⁵ Ali Fuat Bilkan, *a.g.e.*, C. II, s.1052.

Dem-i vişâl u haç-ı rüy-ı yâr bir yere gelse
Zamân-ı 'İd ile evvel-bahâr bir yere gelse

G.521

Fehîm Dîvânı'nda "sonra" redifli,

Varur zâhid 'ibâdet-gâhına mey-hâneden şoñra
Gelür mestâne başı secdeye ammâ neden şoñra⁷⁶

matla'ını muhtevî bir gazel vardır ki bu şiire Sâkîb'in da
İdersün bir nîgeh bîn şîve-i bigâneden şoñra
Yaparsun hâtır-ı vîrânımı ammâ neden şoñra

G.542/1

beyti ile başlayan nazire yazdığını, tespit etmiş bulunuyoruz.

Sâkîb Dîvânı'nda bulunan "bile" redifli,

'Âşıkun eşk-i revân dîde-i giryânı bile
Saña ey şüh fidâ dür (ü) güher kânı bile

G.494/1

matla'ı ile başlayan gazel, Riyâzî'nin

Cilvede basdı kadûn serv-i gülistânı bile
Yalunuz servi değül kebg-i hırâmânı bile⁷⁷

matla'lı gazeline nazire niteliğindedir.

Sâkîb Fuzûlî'nin "henûz" redifli bir gazeline nazire yazmıştır:

Fuzûlî'nin gazelinin matlaı:

'Âlem oldu şâd senden men esîr-i ğam henûz
'Âlem itdi terk-i ğam mende ğam-ı 'âlem henûz⁷⁸

Sâkîb'in naziresinin matlaı:

İtmedin kişt-i vücûda zer'-i tohm Âdem henûz
Dâne-cüy-ı hâlûn olmışdı dil-i pür-ğam henûz

G.272

Sâkîb; Riyâzî, Fehîm, Nâ'ilî ve Neşâtî'nin şu şiirlerine de nazireler yazmıştır:

Riyâzî'nin gazelinin matlaı:

Pervânenün ki üstine oldu şerer-feşân
Evrâk-ı ğuşşa vü ğamı şem'itdi zer-feşân⁷⁹

⁷⁶ Tahir Üzgör, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara 1991, 634.

⁷⁷ Nâmık Açıkgöz, *Riyâzî Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara 1990, s.218.

⁷⁸ Kenan Akyüz - Süheyl Beken - Sedit Yüksel - Müjgân Cunbur, *Fuzûlî Türkçe Divânı*, Ankara 1958, s. 245.

Sâkıb'ın naziresinin matları:

Sâkı ki oldı sâgara gül-berg-i ter-feşân
Mestâne itdi bülbüle bî-bâl ü per feşân

G.429

Fehîm'in gazelinin matları:

Fiğân ey mevlevî dilber ki çeşm-i fitne-engizûn
Beni öldürmege cem' eylemiş müjgân-ı hün-rizûn⁸⁰

Sâkıb'ın naziresinin matları:

Fiğân ey Mevlevî şevk-i semâ'-ı fitne-engizûn
Getürdi zerre gibi rakşa hâkin Şems-i Tebriz'ün

G.352

Nâ'ilî'nin gazelinin matları:

Yem-i âteş-hurûş-ı dilde oldukça sükûn peydâ
Eder her dâğ-ı hasret tende bir girdâb-ı hûn peydâ⁸¹

Sâkıb'ın naziresinin matları:

Ne tîh-i hayretûn şeh-râhı var ne reh-nümün peydâ
Bu vâdiye düşen bî-diller itmişler cünün peydâ

G.24

Neşâfî'nin gazelinin matları:

Dime gerdân olan bezm-i şafâda câm-ı meydür bu
Gül-i her dem bahâr-ı gülşen-i bî-zahm-ı deydür bu⁸²

Sâkıb'ın naziresinin matları:

Dime efsürde-hâtır olmuşuz hengâm-ı deydür bu
Gider dil-serdî-i zehri dem-i germî-i meydür bu

G.487

Yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak Sâkıb'ın nazireleri hakkında şunlar söylenebilir: Sâkıb kendisine edebiyatımızın kudretli şairlerini örnek olarak almış ve onların söyleyiş güzelliğine yaklaşmaya gayret sarf etmiştir.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz hususları sohuç olarak şöyle ele alabiliriz: 1. Kâtib-zâde Sâkıb Efendi, siyasi durum bakımından Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminin sonları ile gerileme döneminin başına rastlayan buhranlı bir dönemde yaşamıştır.

⁷⁹ Nâmık Açıkgöz, *Riyâzî, Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği Dîvân, Sâkıb-nâme ve Düstûru'l-Amel'in Tenkîdli Metni* (Fırat Üni., Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi) Elazığ 1986, C.II, s. 494.

⁸⁰ Tahir Üzgör, *a.g.e.*, 548.

⁸¹ Haluk İpekten, *Nâ'ilî Dîvânı*, Ankara 1990, s.157.

⁸² Mahmut Kaplan, *a.g.e.*, s.144.

2. Kâtib-zâde Sâkîb Mustafa, babası reisülküttâb kaleminde kâtiplik vazifesinde bulunduğundan, “Kâtib-zâde” diye anılmıştır. İstanbul’da doğduğu hususunda kaynaklar ittifak etmişlerdir. Dîvân-ı hümâyün kalemlerinden olan rûs kaleminden yetişmiştir.

3. Şiirde üstadı devrinin müderris şairlerinden Rüşdî Efendi (ö. M.1699)’dir.

4. Şairliği yanında hattatlığı da bulunan Sâkîb reisülküttâb kalemi katipliği vazifesinden başka, yazısı ve inşâsı güzel olduğundan vezirlerin dîvan kâtipliğinde görevlendirilmiştir. Dulkadirli Türkmenlerine bağlı Tâcirlü ve diğer aşiretlerin te’dibi ile görevlendirilen Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa’nın dîvan kâtibliğinin yanı sıra, Eflak ve Boğdan’da da dîvan efendisi olarak bulunmuştur.

5. Kâtib-zâde Sâkîb Mustafa, kendisi ile aynı mahlasa ve isme sahip olan Sâkîb Mustafa Dede (ö. M. 1735) ile birçok yerde karıştırılmıştır.

6. Şairin ölüm tarihi hakkındaki bilgiler değerlendirilmiş ve bu hususta H. 1129/ M. 1716-7 kabul edilmiştir.

7. Sâkîb’in Dîvân’dan başka Maraş ve civarındaki Dulkadirli Türkmenlerine bağlı Tâcirlü ile diğer aşiretlerin hareketlerini ve onların te’dibini hikâye eden “Kenzü’l-Vakâyi” isimli bir risalesi vardır. Ayrıca Sâkîb Dîvânı’nın (Millet Ktp. Ali Emîri-Manzum Eserler Böl., Nu: 78.) nüshasının başında yer alan dîbâce mahiyetindeki mesnevînin başlığı, Sâkîb’in “Künûzü’l-Hikem” adlı tercüme bir eserinin var olabileceğini düşündürmektedir.

8. Bütün şiirlerini aruz vezni ile yazan Sâkîb; başka bir vezin kullanmamıştır. 18 vezni kullanan şairin değişik vezinleri şiirlerine tatbik etme başarısını gösterdiği, söylenebilir.

9. Sâkîb’in şiirleri üzerinde zaman zaman değişiklikler yaptığı tespit edilmiştir.

10. Şiirlerinin özünü aşk ve hikmet teşkil etmektedir. Gazellerinde Sebk-i Hindî (Hint üslûbu)’nin izlerini de bulmak mümkündür. Nazire yazdığı şairlerin bir kısmı Sebk-i Hindî akımı içinde temayüz etmiş Nâ’îlî, Fehîm ve Neşâtî gibi şimâldır.

11. En çok Nâbî’nin şiirlerini tanzir ettiği görülen Sâkîb’in, ileri seviyede Nâbî’den etkilendiği kanaatine varılmış, ayrıca onun Fuzûlî, Mezâkî, Fehîm, Riyâzî, Neşâtî, Nâ’îlî gibi hemen hemen hepsi usta sayılabilecek şairlerin şiirlerine nazire yazdığı tespit edilmiştir.

